

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ДС/СС 05/4-02 бр. 1607/1-ХІ/6
06.11.2014. године

На основу члана 231. став 1. алинеја 17. и члана 278. Статута Факултета, Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду је на својој XV редовној седници, одржаној дана 06.11.2014. године, донело следећу

О Д Л У К У

Прихвата се Извештај комисије са оценом докторске дисертације: **ФРАНКФУРТОВ КОМПАТИБИЛИЗАМ – ОДГОВОРНОСТ И АЛТЕРНАТИВНЕ МОГУЋНОСТИ**, кандидата Неџиба Прашевића и одобрава усмена одбрана.

Универзитет је дао сагласност на предлог теме 22.01.2013. године.

Доставити:

1x Универзитету у Београду
1x Комисији
1x Стручном сараднику за
докторске дисертације
1x Шефу Одсека за правне послове
1x Архиви

ПРЕДСЕДНИК ВЕЋА

Проф. др Милош Арсенијевић

Факултет <u>Филозофски</u>	УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ Веће научних области друштвено-хуманистичких наука (Назив већа научних области коме се захтев упућује)
<u>04/1-2 бр.6/2589</u> (број захтева)	
<u>7.11.2014.</u> (датум)	

ЗАХТЕВ
за давање сагласности на реферат о урађеној докторској дисертацији

Молимо да, сходно члану 46. ст. 5. тач. 3. Статута Универзитета у Београду («Гласник Универзитета», бр. 131/06), дате сагласност на реферат о урађеној докторској дисертацији кандидата

Неџиба (Мирсад) Прашевића

(име, име једног од родитеља и презиме)

КАНДИДАТ

Неџиб(Мирсад) Прашевић

(име, име једног од родитеља и презиме)

пријавио је докторску дисертацију под насловом:

Франкфуртов компатибилизам – одговорност и алтернативне могућности

Универзитет је дана 20.05.2008. својим актом под бр 612-25/130/8 дао сагласност на предлог теме докторске дисертације која је гласила:

Франкфуртов компатибилизам – одговорност и алтернативне могућности

Комисија за оцену и одбрану докторске дисертације кандидата

Неџиба (Мирсад) Прашевића

(име једног од родитеља и презиме)

образована је на седници одржаној 25.09.2014. одлуком факултета под бр 1307/1-ХП/1 у саставу:

	Име и презиме члана комисије	звање	научна област	установа у којој је запослен
1.	др Драго Ђурић	ванредни проф.	филозофија	Филозофски ф.
2.	др Машан Богдановски	доцент	исто	Филозофски ф.
3.	др Александар Добријевић	доцент	исто	Филозофски ф.

Наставно-научно веће факултета прихватило је извештај Комисије за оцену и одбрану докторске дисертације на седници одржаној дана 6.11.2014.

Прилог:

1. Извештај комисије са предлогом
2. Акт Наставно-научног већа факултета о усвајању извештаја
3. Примедбе дате у току стављања извештаја на увид јавности, уколико је таквих примедби било.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

Проф. др Милош Арсенијевић

NASTAVNO-NAUČNOM VEĆU

FILOZOFSKOG FAKULTETA U BEOGRADU

IZVEŠTAJ O ZAVRŠENOJ DOKTORSKOJ DISERTACIJI

Doktorand: **Nedžib Prašević**

Tema: *Frankfurtov kompatibilizam – odgovornost i alternativne mogućnosti*

Odlukom Nastavno-naučnog veća Filozofskog fakulteta u Beogradu od 25. septembra 2014. godine izabrani smo u komisiju za analizu i ocenu teksta doktorske disertacije pod naslovom *Frankfurtov kompatibilizam – odgovornost i alternativne mogućnosti* doktoranda Nedžiba Praševića.

Na osnovu uvida u priloženi tekst disertacije Nastavno-naučnom veću Filozofskog fakulteta podnosimo sledeći izveštaj.

Podaci o kandidatu i disertaciji

Kandidat Nedžib Prašević rođen je 22. XII 1979. Godine u Kladovu, gde je završio osnovnu i srednju školu. Kandidat je osnovne studije završio na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Prištini (sa sedištem u Kosovskoj Mitrovici. Od 01. X 2007. godine na tom fakulteta zaposlen je kao saradnik u nastavi. Maja 2010. godine izabran je u zvanje asistenta na istom fakultetu. Doktorske studije na Filozofskom fakultetu u Beogradu upisao je 2008. godine. Nedžib Prašević je do sada objavio sledeće radove: „Bazični argument i primeri frankfurtovskog tipa“, *Filozofski godišnjak* br. 22, 2009; „Kosovo i Metohija kao ključna reč: presedan i precedent“, u: *Kosovo i Metohija u civilizacijskim tokovima*, Međunarodni tematski zbornik, knj. 5, Kosovska Mitrovica, 2010, str. 465-477; „Arte dello stato: морална дилема и проблем оправдања“, *Луча*, бр. 25 (2011), стр. 33-45.

Tekst disertacije iznosi 343 stranice A4 formata, od čega je osnovni tekst izložen na 328 stranica, dok je korišćena literatura izložena na 14 stranica. Kandidat se koristio najrelevantnijom savremenom literaturom, koja je skoro u celini publikovana na engleskom jeziku. Tema je izložena u četiri osnovna poglavlja i u dvadeset sedam razrađenih podpoglavlja.

Predmet i metod istraživanja

Predmet Praševićevog istraživanja tiče se metafizike slobode volje, ili, specifičnije, Frankfurtovim (Frankfurt, H.) i frankfurtovskim kontraprimerima za tradicionalno shvatanje odnosa između odgovornosti i mogućnosti da se postupi drugačije, odnosno, alternativnih mogućnosti. Razmatranje teme je najvećim delom interpretativno-kritičko i pojmovno-analičko. Na mnogim mestima autor pribegava logičkoj analizi validnosti argumenta, kao i ispitivanju istinitost ili prihvatljivost njihovih premisa ili pretpostvaki.

Osnovna hipoteza

Osnovna hipoteza kandidatovog rada jeste ta da se na Frankfurtovom i sličnim misaonim eksperimentima može zasnovati argument kojim bi se uspešno dokazalo da takozvani princip alternativnih mogućnosti nije nužan uslov moralne odgovornosti, i, radikalnije, da kauzalni determinizam nužno ne isključuje moralnu odgovornost. Preciznije rečeno, Praševićeva hipoteza je da Frankfurtov kompatibilizam predstavlja uspešnu kompatibilističku strategiju kojom se dokazuje da su kauzalni determinizam i moralna odgovornost kompatibilni, zato što kauzalni determinizam, bilo da onemogućava postojanje alternativa ili pak da konjunkcijom činjenica prošlosti i prirodnih zakona uslovljava subjektovo postupanje, još uvek ne podriva osnov na kome se temelji procena moralne odgovornosti. Autor je u svom izlaganju sasvim uverljivo potkrepio svoju hipotezu.

Prikaz sadržaja disertacije

Hari Frankfurt je skicirao poznati primer kako bi pokazao da je tradicionalna rasprava o tome da li je kauzalni determinizam kompatibilan sa slobodnom voljom i moralnom odgovornošću počivala na pretpostavljenom važenju principa alternativnih mogućnosti (the principle of alternative possibilities) (PAM). Ovim principom se tvrdilo da subjekt može biti moralno odgovoran jedino ukoliko je mogao da postupi drugačije. S obzirom na to da se sintagmom 'mogućnost da se postupi drugačije' (MPD) zastupao smisao pojma slobodne volje, princip

alternativnih mogućnosti nije ništa drugo niti više tvrdio nego da subjekt može biti moralno odgovoran jedino ukoliko poseduje slobodnu volju. Doktorand ispravno primećuje da je u Frankfurtovom misaonom eksperimentu zamišljena situacija u kojoj subjektu nije omogućen pristup alternativama, pri čemu ova nemogućnost ni na koji način ne utiče na njegovo činjenje. Budući da faktori koji onemogućavaju alternativno postupanje ni na koji način nisu zaslužni za ono što subjekt aktuelno čini, Frankfurt je zaključio da oni predstavljaju irelevantne uslove prilikom utvrđivanja moralne odgovornosti.

Frankfurtovim protivprimerom, zapaža Prašević, pokazano je da je PAM pogrešan i da se odgovor na pitanje da li je kauzalni determinizam kompatibilan sa slobodnom voljom i moralnom odgovornošću u okviru tradicionalne debate zasnivao na nevažjećem principu. Budući da su i zaključci koje su inkompatibilisti i kompatibilisti izveli u tradicionalnoj debati bili pogrešni, 'dijalektički ćorsokak', u koji je razmatranje odnosa determinizma i moralne odgovornosti zapalo, mogao se prevladati prihvatanjem osnovne ideje Frankfurtovog primera. Ovaj korak bi omogućio da se odgovor na pitanje da li su kauzalni determinizam i moralna odgovornost kompatibilni razmotri iz nove perspektive koja ne bi bila opterećena analizom MPD uslova, budući da je primer pokazao da je on u potpunosti irelevantan za razmatranje ključnog pitanja.

Frankfurt je, smatra kandidat, kompatibilistima ponudio argument na kome se može, u sporu sa inkompatibilistima, zasnovati kompatibilistička pozicija. Naime, smatra doktorand, ako kauzalni determinizam obesmišljava procenu moralne odgovornosti zato što onemogućava postojanje alternativa, a protivprimerom se uspešno pokazuje da su one irelevantne u pogledu utvrđivanja odgovornosti, onda se može zaključiti da je i kauzalni determinizam irelevantan uslov na osnovu čega se može *pretpostaviti* da je teza o važenju kauzalnog determinizma kompatibilna sa moralnom odgovornošću. U navedenoj hipotezi izloženi su razlozi koji treba da opravdaju pristup koji je primenjen u ovom radu. Hipotetička forma gornje tvrdnje, smatra Prašević, sugerise da se, polazeći od Frankfurtovog primera, može dokazati da je PAM pogrešan, ali da se samim tim ne može direktno tvrditi da su kauzalni determinizam i moralna odgovornost kompatibilni.

Kako bi se pokazao zašto je to tako, doktorand Prašević uvodi u razmatranje bazični inkompatibilistički argument. Ovaj korak je u potpunosti opravdan zato što je Frankfurt ponudio

misaoni eksperiment kako bi dokazao nevažnje PAM-a koji u ovom argumentu figurira kao prva premisa koja tvrdi da moralna odgovornost zavisi od mogućnosti da se postupi drugačije. Iako napad na premisu inkompatibilističkog argumenta može sugerisati da je Frankfurt želeo da pokaže nevažnje inkompatibilističke pozicije ukazivanjem na irelevantnost MPD uslova, on je takođe problematizovao poziciju klasičnog kompatibilizma koji je kao i inkompatibilizam procenu moralne odgovornosti zasnivao na MPD, ali je za razliku od njih, smatrao da postoji relevantan uslov slobode koji subjektu i u determinisanom svetu omogućava da postupi drugačije.

Svoju hipotezu da je Frankfurtovo kompatibilizam moguć Prašević u osnovi izlaže u dva osnovna poglavlja. Doktorand u prvom poglavlju nastoji opravdati uvođenje Frankfurtovo primeru u kontekst rasprave vezane za ispitivanje zasnovanosti bazičnog inkompatibilističkog argumenta. On tu razmatra najznačajnije inkompatibilističke i kompatibilističke argumente na kojima je bila zasnovana rasprava oko važenja druge premise bazičnog argumenta. Kad je reč o prednostima i nedostacima inkompatibilizma i kompatibilizma razmatranim na tradicionalan način, kandidat u pogledu važenja druge premise brani agnostički stav. Osnovni razlog za uvođenje agnostičkog stava, primećuje Prašević, zasniva se na zapažanju da je tradicionalna debata dala dovoljno razloga da se dovede u sumnju važenje MPD uslova, na kome je ta debata bila zasnovana. Ukoliko se može pokazati da PAM ne važi, onda je to dovoljno da se tradicionalna debata učini irelevantnom. Međutim, to ne znači da se na osnovu dokaza o irelevantnosti može zaključiti da je kompatibilizam moguć.

Polazeći od agnostičkog zaključka, do kojeg je došao u prvom poglavlju, doktorand u drugom poglavlju uvodi Frankfurtovo primer kao legitimnog oruđa u ispitivanju važenja bazičnog argumenta. U uvodnim podpoglavljima interpretacija Frankfurtovo primeru odvija se unutar konteksta bazičnog argumenta, tako da se misaoni eksperiment tretira kao protivprimer PAM-u, odnosno kao dokaz nevažnje prve premise. Kako bi se konstruisao takav argument potrebno je, smatra Prašević, razložiti intuitivnu očiglednost misaonog eksperimenta i pokazati na kojim je tačno uslovima ona zasnovana.

Uspeh Frankfurtovo i sličnih primeru, smatra Prašević, zavisi od toga da li u opisanom scenariju faktori koji onemogućavaju alternativno postupanje ne onemogućavaju postojanje moralne odgovornosti. Autor dobro primećuje da svođenje Frankfurtovo primeru na uslove od kojih

zavisi njegovo važenje omogućava da se i kritički napadi reinterpetiraju kao napadi na uslove od kojih zavisi važenje Frankfurtovog argumenta. Prašević takođe amatra da se može pokazati da i teza irelevantnosti (TI) ne važi ukoliko se dokaže da irelevantni faktori u pogledu delovanja mogu biti relevantni prilikom procene moralne odgovornosti. Odbrana PAM-a pomoću dileme koju pobuđuje Frankfurtov primer (OD; dilema-odbrana) vezana je, smatra doktorand, za nemogućnost jasnog utvrđivanja da li je u scenariju pretpostavljeno važenje kauzalnog determinizma ili nije.

Značaj ove dileme, kako ispravno primećuje kandidat, presudan je prilikom razmatranja misaonog eksperimenta. Naime, u odgovoru na pitanje o metafizičkom uslovu na kome je koncipiran primer leži i odgovor na pitanje da li je subjekt moralno odgovoran ili nije. Ukoliko primer pretpostavlja važenje kauzalnog determinizma, onda ga, smatra autor, inkompatibilisti mogu odbaciti samo na osnovu važenja tog jednog uslova. Takođe, ukoliko je primer zasnovan na indeterminističkom uslovu, onda subjekt može da postupi drugačije, tako da misaoni eksperiment ponovo ne može da dokaže ono što želi. Zbog značaja OD-a dokaz u prilog Frankfurtovog argumenta sproveden je u skladu sa dostupnim kracima ove odbrane; reč je o takozvanom indeterminističkom i determinističkom kraku.

Prašević dalje kaže da je poštovanjem zahteve indeterminističkog kraka putem analize libertarijanskih primera frankfurtovskog tipa dokazano nevaženje PAM-a, čime je takođe dokazano nevaženje prve konsekvence teze o važenju kauzalnog determinizma. Autor, međutim, primećuje da se na osnovu uspeha argumenta ne možemo izvesti kompatibilistički zaključak zbog toga što je prilikom razmatranja libertarijanskih primera uočeno da se moralna odgovornost zasniva na uslovu, kojeg autor, zbog sugestivne snage, naziva libertarijanski određen subjekt. Ovaj uslov, međutim, primećuje doktorand, počiva na podrazumevanoj nužnoj vezi između autonomije i moralne odgovornosti za čije nevaženje je u formi protivargumenta ponuđen Frankfurtov primer sa zavisnicima.

Primer sa zavisnicima je, ispravno zapaža kandidat, od izuzetnog značaja zbog toga što ukazuje na hijerarhijsku strukturu volje na kojoj se zasniva procena moralne odgovornosti. Frankfurtov primer sa voljnim i nevoljnim zavisnikom (willing and unwilling addict) predstavlja takav slučaj kojim se može problematizovati podrazumevano važenje uslova 'ukoliko ima autonomije, onda ima i moralne odgovornosti', tako da se prihvatanjem libertarijanskog zaključka da u kauzalno

determinisanom svetu subjekt ne može biti autonoman istovremeno ne prihvata da je on samim tim i neodgovoran za ono što čini.

Ispravno interpretirajući Frankfurta, kandidat piše da odnos prema željama koje ga nagone na delovanje i koje mogu biti uslovljene faktorima nad kojima subjekt ne poseduje kontrolu još uvek nije dovoljan da bi se pri takvim okolnostima blokirala mogućnost subjektovog odnošenja prema ovim uslovima na način formiranja drugostepenih htenja (second-order volitions) pri čemu, iako ne može postupiti drugačije, niti uticati na determinišuće uslove, subjekt ipak može da zauzme moralno relevantan stav koji ga čini moralno odgovornim. Činjenica da je njegovo delovanje neizbežno figurira kao eksterna okolnost koja konstruktivno može uticati na manifestaciju normativno-deliberativne sposobnosti koju subjekt poseduje i u determinističkom scenariju i koja mu omogućava, iako ne poseduje niti apsolutnu, niti hipotetičku slobodu, da se slobodno identifikuje ili odbije identifikaciju sa determinišućim faktorima.

Upravo na taj način, zapaža Prašević, subjekt pokazuje šta mu je važno i šta ceni i time nam omogućava da ga smatramo relevantnim adresatom reaktivnih stavova (morally reactive attitudes). Naime, primećuje kandidat, kada nudimo izgovor za određeno, u moralnom smislu, neprihvatljivo činjenje, mi obično tražimo da se ometajući faktor koji je uticao na našu volju ne prenese i na nas kao ličnosti. Na taj način mi pokazujemo da je pored toga što činimo nama ujedno važno to na koji se način takvim činjenjem manifestovala naša ličnost. Subjekt i u situacijama u kojima ne može da postupi drugačije čineći ono što mora da učini još uvek može činjenjem takve radnje pokazati kakav je čovek, odnosno kakav je njegov odnos prema zahtevima morala.

Izgovor koji se zasniva na pozivanju na kauzalni determinizam pri takvim okolnostima, misli Prašević, može samo predstavljati dokaz o postojanju one sposobnosti na kojoj se temelji procena odgovornosti – subjekti, kojima ona nedostaje, ne bi, polazeći od takve teze, pribegavali izgovoru. Polazeći od rečenog doktorand smatra da se može zaključiti da i druga konsekvencija teze o važenju kauzalnog determinizma ne važi, zato što subjekt može biti moralno odgovoran, iako činjenice prošlosti i prirodni zakoni onemogućavaju njegovu autonomiju. Kao ilustraciju determinističkog primera frankfurtovskog tipa autor nudi Fišerov primer. Njegov primer, smatra doktorand, zadovoljava sve uslove koje treba da zadovolji uspešan deterministički frankfurtovski primer, čime je dokazano nevaženje ne samo determinističkog kraka, nego i celokupne dilema-

odbrane. Autor na kraju ovog dela izlaganja zaključuje da je, zahvaljujući determinističkom frankfurtovskom primeru, jasno pokazano da Frankfurtov kompatibilizam predstavlja legitimnu kompatibilističku poziciju kojom se uspešno dokazuje nevaženje bazičnog argumenta i potvrđuje da su kauzalni determinizam i moralna odgovornost kompatibilni.

Ali, misli Prašević, prihvatanjem Frankfurtovog kompatibilizma mi ujedno moramo da prihvatimo i konsekvence koje ova kompatibilistička pozicija nameće. U dva poslednja poglavlja doktorand razmatra dve najznačajnije konsekvence Frankfurtovog kompatibilizma: jedna konsekvencija zasniva se na tzv. argumentu manipulacije, druga na razmatranju Kantove maskime 'treba, dakle možeš'. U tim razmatranjima izloženi su najznačajniji aktualni inkompatibilistički prigovori Frankfurtovom kompatibilizmu.

U trećem poglavlju doktorand razmatra primere argumenata manipulacije. Uspešan odgovor na ove prigovore autor vidi u obliku simbioze aistorijskog i istorijskog pojmova moralne odgovornosti koja može dovesti do prihvatanja teze da i manipulisani subjekt može biti moralno odgovoran.

U poslednjem, četvrtom poglavlju, Prašević razmatra Kantovu maskima 'treba, dakle možeš'. Dokaz o nevažanju PAM-a doveo je u pitanje mogućnost izricanja deontoloških iskaza u kauzalno determinisanom svetu. Nasuprot Frankfurtovom insistiranju da maskima može da važi i u ovakvom svetu, doktorand obrazlaže tezu da to nije slučaj.

Ostvareni rezultati i naučni doprinos disertacije

Doktorand Prašević svoje zaključke nije bazirao samo na Frankfurtovim i frankfurtovskim kontraprimerima zasnovanim na misaonim eksperimentima. On svoje izlaganje počinje slučajem 'Haris' (str.14-18) koji je uveden kako bi se pokazalo na koji način granične situacije u konkretnim slučajevima provociraju našu intuiciju prilikom procene moralne odgovornosti. Prašević svoje osnovno izlaganje i završava slučajem 'Haris' (str. 316-319) kako bi pokazao eksplanatorna moć Frankfurtovog kompatibilizma prilikom razmatranja odgovornosti u situacijama u kojima ustaljeni inkompatibilistički i kompatibilistički principi procene zakazuju. Detaljnom razradom različitih vrsta argumenata i protivargumenata koji se tiču odnosa između kauzalnog determinizma i odgovornosti kandidat je značajno obogatio razmatranje ove tradicionalne teme. Njegova razmatranja imaju vrlo značajne konsekvence na neka druga

filozofska pitanja, a pre svega na važna pitanja kojima se bave etika, filozofija prava, kao i nauka o politici.

Zaključak

Nakon što je razmotrila tekst doktorske disertacije *Frankfurtov kompatibilizam – odgovornost i alternativne mogućnosti* doktoranda Nedžiba Praševića, komisija za ocenu i odbranu disertacije smatra da je doktorand Prašević ispunio sve uslove da pristupi njenoj odbrani. Polazeći od svega rečenog u ovom izveštaju komisija predlaže Nastavno-naučnom veću Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu da se rad prihvati i da se kandidatu, Nedžibu Praševiću, dozvoli njegova usmena odbrana.

Beograd, 06. X, 2014. godine

Komisija:

Mentor:

dr Drago Đurić, vanredni profesor

dr Mašan Bogdanovsli, docent

dr Aleksandar Dobrijević, docent